

*В. С. Резнік,
канд. соціол. наук*

*Volodymyr S. Resnik,
Ph.D. in Sociology*

СОЦІАЛЬНА ЛЕГІТИМНІСТЬ ПРИВАТНОЇ ВЛАСНОСТІ В УКРАЇНІ ТА МЕНТАЛЬНІСТЬ УКРАЇНЦІВ ОЧИМА ЕКСПЕРТІВ

Abstract. On the basis of the secondary analysis of data of the sociological pool of experts, we have defined the civilizational “western-eastern” economic-mental ambivalence of Ukraine’s population. It is emphasized that this confirms, on the whole, the hypothesis on the middle localization of the economic mentality of the Ukrainians in the framework of the binary opposition “West”/“East”. The positions of experts testify also to the social legitimacy of private property among the Ukrainian people. By this index, their economic mentality can be localized closer to the “western”, rather than the “eastern” pole of the civilizational dichotomy.

Вступ

Приватизація в Україні відновила приватну власність на чинники виробництва. Відбулося радикальне перетворення соціальної структури українського суспільства. Після майже 70 (на Заході України – 50) років відсутності з’явилися соціальні верстви приватних власників, приватних підприємців, приватних працедавців. Значно поглибилася нерівність у доходах, умовах життя та життєвих шансах. Стала жорсткішою соціальна конкуренція з приводу доступу до дефіцитних цінних ресурсів. Суттєво змінилися умови та можливості підвищення свого соціального статусу. Все це посилює ризики соціальної нестабільності та конфліктів. За цих умов злагода в суспільстві не в останню чергу залежить від визнання громадськістю інституції приватної власності. У соціології таке визнання, прийняття, схвалення громадськістю певного об’єкта називається соціальною легітимністю. А процес набуття об’єктом соціальної легітимності визначається як соціальна легітимація.

Останнім часом обидва цих терміни – легітимність та легітимація – часто використовуються у межах нашого та російського інформаційного просторів у контексті, пов’язаному із приватною власністю. Процеси деприватизації в Росії та реприватизації в Україні перетворили питання соціальної легітимації приватної власності на предмет загальної уваги. Цим питанням останніми роками вкрай стурбовані окремі представники великого капіталу. Зокрема, у статті, підписаній ім’ям ув’язненого в Росії М. Ходорковського, констатовано, “що 90% російського народу не вважає приватизацію справедливою, а її вигодонабувачів – законними

власниками”, і наголошено на необхідності її легітимациї як умови успішного запобігання будь-яким замахам на приватну власність [1]. Російський політемігрант Б. Березовський у заочній полеміці з Ходорковським скептично оцінив перспективи такої легітимациї. На думку Березовського, “ніколи в історії перерозподіл будь-якої власності не визнавався справедливим”, і тому “ще довго в Росії будь-яку відносно багату людину будуть вважати злодієм” [2]. Натомість В. Пінчук після втрати частини своїх активів внаслідок реприватизації “Криворіжсталі” від імені капіталістів України висловився на користь зазначеної легітимациї: “Ми повинні максимально сприяти легітимациї результатів приватизації. Не зробивши цього, ми не можемо розраховувати на зникнення вічного подразника суспільної свідомості” [3]. Легітимация результатів пострадянської приватизації перетворилася на предмет обговорення журналістів, політичних та економічних оглядачів з різних країн. Представники неурядових експертних структур завзято пропонують свої інтелектуальні доробки у вигляді різних легітимацийних моделей та технологій [4; 5; 6]. Такі вияви непідробного інтересу до питання легітимациї засвідчують неабияку його соціальну актуальність. Адже якщо результати приватизації не набудуть соціальної легітимності, існуватимуть ризики періодичної реприватизації. Власне сама реприватизація є наслідком низького рівня соціальної легітимності або взагалі нелегітимності приватної власності. Непрозорий і подекуди відверто протиправний перебіг приватизації скомпрометував приватну власність в очах громадськості. Нелегітимна приватна власність потрапила в залежність від діючої влади та політичної кон’юнктури. Кожна зміна влади в країні несе загрозу перерозподілу власності: новоявлена влада змушена боротися із спокусою реприватизувати власність своїх опонентів за умови її соціальної нелегітимності (фактичного потурання таким спробам з боку громадськості). Це, у свою чергу, має економічні наслідки. Зокрема, виникли сприятливі умови для корупції в державних структурах. Погіршилися умови діяльності приватного капіталу. Виникли перешкоди його повноцінному та ефективному використанню. Під загрозою опинилася інвестиційна привабливість країни та довіра закордонних ділових партнерів.

Таким чином, можна констатувати:

- по-перше, легітимність приватної власності – це свого роду одна із соціальних гарантій її недоторканності та громадянської злагоди в суспільстві загалом;
- по-друге, легітимация приватної власності – постійно актуальна загальносоціальна проблема суспільства.

Спроба визначення цієї проблеми здійснена мною в раніше опублікованій статті [7]. Там було зазначено, що загальносоціальну проблему сьогодення становлять питання інтеграції/дезінтеграції соціальної структури сучасного українського суспільства, сформованої внаслідок реінституціоналізації приватної власності в процесі приватизації, а відтак – його (суспільства) соціальної стабільності/нестабільності з огляду на різні зовнішні та внутрішні чинники стабілізації/дестабілізації [7, с. 123]. Відтак наукову проблему було визначено як протиріччя між (1) соціальною актуальністю стану легітимності/нелегітимності приватної власності як чинника інтеграції/дезінтеграції соціальної структури сучасного українського суспільства, (2) дефіцитом знання

соціально-генетичних, соціокультурних та соціально-структурних особливостей, шляхів і засобів відповідної легітимації/делегітимації, а також (3) наявністю наукових передумов для подолання цього дефіциту [7]. У наступній статті [8] було наголошено, що в контексті розв'язання зазначеної наукової проблеми доречною є спроба оцінки економіко-ментального потенціалу соціальної легітимності/нелегітимності приватної власності в сучасному українському суспільстві. У зазначеній статті ([8]) також на підставі узагальнення доробку українських учених окреслено методологічні засади соціологічного дослідження економіко-ментальних підвалин легітимності приватної власності: 1) здійснено коротку теоретичну інтерпретацію концепту “економічна ментальність”; 2) проведено його емпіричну операціоналізацію; 3) уточнено соціокультурний та економіко-інституціональний зміст аналітичної бінарної опозиції “Захід”/”Схід”; 4) обґрунтовано доцільність соціологічного опитування експертів і наступного аналізу відповідних експертних оцінок різних аспектів економічної ментальності. У третій статті [9] на підставі порівняння незалежних оцінок ментальних ознак українців, а також аналізу порівняльних оцінок вченими ментальності росіян та українців запропоновано гіпотезу про локалізацію економічної ментальності українців у середній зоні континууму “Захід”/”Схід”. Зрештою, у цих статтях [7; 8; 9] проаналізовано останні дослідження та публікації, в яких певною мірою започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор у межах також даної статті. Відтак завданням цієї статті є спроба емпіричної верифікації зазначеної гіпотези.

Опис даних та вибір статистичних методів їх обробки

У статті оприлюднюються результати вторинного аналізу:

1) насамперед, масиву даних соціологічного опитування експертів “Економічна культура населення України (Думки й міркування експертів)”, що його здійснив відділ економічної соціології Інституту соціології НАН України у травні—червні 2005 р. в ході виконання планової теми “Дослідження економічної культури сучасного українського суспільства” (науковий керівник – Є.Суїменко), $n=623^*$;

* Вибірка $n=623$ структурована за низкою характеристик:

- а) за посадою та фахом: керівники у державному ($n=94$) та приватному (власники, менеджери: $n=141$) секторах економіки, державні службовці центрального ($n=67$) та регіонального ($n=121$) рівнів, вчені фахівці у галузі економіки (економічної соціології) або журналісти ($n=93$), викладачі ВНЗ із науковим ступенем доктора чи кандидата економічних, соціологічних або юридичних наук ($n=102$);
- б) за регіональною ознакою: Донецька ($n=60$), Дніпропетровська ($n=49$), Запорізька ($n=60$), Кіровоградська ($n=58$), Луганська ($n=49$), Львівська ($n=60$), Одеська ($n=46$), Рівненська ($n=50$), Закарпатська ($n=56$), Хмельницька ($n=48$) Чернівецька ($n=48$) області та м. Київ ($n=39$). У кожному з цих регіонів відбиралися респонденти, які рівною мірою репрезентували зазначені вище шість фахово-посадових категорій;
- в) за віком: 25–35-річні ($n=195$), 36–45-річні ($n=183$), 46–60-річні ($n=210$), старше 60 років ($n=34$).

У кожній області для опитування відбиралася рівна кількість (до 10 осіб) респондентів із кожної з шести зазначених фахово-посадових категорій експертів.

2) масиву даних моніторингового масового соціологічного дослідження “Українське суспільство – 2004 (Думки, оцінки й умови життя населення України)”, отриманого у ході реалізації Інститутом соціології НАН України дослідницького проекту “Українське суспільство: моніторинг соціальних змін” (генеральний директор – В. Ворона, керівник – Н. Паніна). Дослідження проведене 19–27 лютого 2004 р. Вибірka n=1800 осіб пропорційно репрезентує доросле населення 24 областей України, АР Крим та м. Севастополя.

У ході обробки даних застосовано найпростіші статистичні методи – групування їх у вигляді одно- та двовимірних таблиць. При цьому всі процедури із соціологічними даними виконувалися із використанням пакета ОСА для Windows.

Виклад результатів

Експерти безпосередньо репрезентують думку ділових, державно-адміністративних та наукових кіл з приводу приватної власності і нерівності доходів. У цьому випадку опитаних правомірно розглядати як носіїв економічної ментальності згаданих вище соціальних кіл українського суспільства. Переважання певних атиitudів експертів при сприйнятті ними як вірного одного із взаємно протилежних тверджень можна вважати опосередкованими емпіричними проявами економіко-ментальних властивостей (див. табл. 1).

Таблиця 1

Залежність вибору експертами тверджень про приватну власність і нерівність прибутків від регіонального чинника, %

Які з нижче наведених взаємно протилежних тверджень Ви вважаєте вірними?	Області			
	Всі, що потрапили до вибірки N=623	Львівська, Закарпатська, Чернівецька N=164	Донецька, Запорізька, Луганська N=169	Рівнина %-ів N=164 і N=169
Приватна власність як універсальний/минулий соціальний феномен				
Приватна власність – невід’ємний атрибут людського буття	80,1	82,8	79,9	2,9
Приватна власність – це історично минуле явище, на зміну якому прийде суспільна власність на засоби виробництва	11,8	9,2	11,8	-2,6
Важко сказати	8,1	8,0	8,3	-0,3
Залежність/незалежність доходу кожного від особистих якостей				
Кожний повинен отримувати достатній для життя дохід, ду, незалежно від його професійної майстерності і здібностей	15,5	14,7	16,6	-1,9
Кожний повинен отримувати дохід у відповідності з його професійною майстерністю і здібностями	82,2	83,4	79,9	3,5
Важко відповісти	2,3	1,8	3,6	-1,8

Переважає більшість експертів (80,1%) з усіх областей, в яких проводилося опитування, вважають приватну власність невід’ємним атрибутом людського життя, тобто універсальним, позачасовим соціальним феноменом. Також переважаючою серед усіх експертів загалом виявилася думка про те, що “кожний повинен отримувати дохід у відповідності з його професійною майстерністю і

здібностями” (82,2% опитаних). Тут, по суті, опосередковано визнається можливість і припустимість соціальної нерівності. Інтерпретація суб’єктивного сприйняття експертами приватної власності можлива за допомогою використання концепту “соціальна легітимність”. Соціальна легітимність приватної власності – це добровільна згода, як мінімум, більшості членів суспільства з інституційним порядком приватновласницьких відносин з огляду на його соціальну прийнятність і значущість [7, с. 126–127]. Емпіричними показниками такої згоди можна вважати позитивне ставлення до приватної власності, приватновласницькі домагання, готовність дотримуватися соціальних норм приватновласницьких відносин, активну участь у приватизаційних процесах та інші суб’єктивні поведінкові реакції. У свою чергу, дихотомія “соціальна легітимність/нелегітимність приватної власності” – аналітичний індикатор ідентифікації економічної ментальності як “західної”/”східної”. На підставі процентних розподілів відповідей (див. табл. 1) можна вважати, що для більшості експертів цілком легітимними (тобто соціально прийнятними) є приватна власність і нерівність доходів. Характер виявлених уподобань експертів правомірно екстраполовати на репрезентовані ними державно-адміністративні, ділові і наукові кола. Таким чином, за критерієм соціальної прийнятності/неприйнятності (легітимності/нелегітимності) приватної власності економічна ментальність даних соціальних кіл є переважно «західною».

Наявна незначна залежність вибору експертами «прозахідних і «просхідних» тверджень про приватну власність і доходи людей від регіонального чинника. Процентні показники вибору прозахідних «позицій» соціальної легітимності приватної власності і нерівності доходів на відповідно 2,9% і 3,5% вище в експертів із західних областей України (див. табл. 1). А в експертів із східних областей відповідно вищі показники просхідних «позицій» соціальної нелегітимності приватної власності (на 2,6%) і легітимності рівності доходів (на 1,9%). Необхідність аналізу насамперед регіональних, а не соціально-демографічних (за статтю, віком, зайнятістю, місцем проживання і т. д.) відмінностей диктується історичним характером генези економічної ментальності. Головними чинниками цієї генези є географічні та історичні умови життєдіяльності носія ментальності. У порівнянні із впливом на економічну ментальність регіонального чинника аналогічний вплив згаданих вище соціально-демографічних чинників менш істотний. Відмінності географічних і історичних умов на території різних регіонів країни повинні мати своїм результатом регіональні відмінності економічної ментальності. Економіко-ментальні регіональні відмінності також детермінуються територіальною близькістю східного і західного регіонів до різних – більш “східних” або “західних” країн (Росії і країн Східної Європи). Регіони мають із цими країнами спільне історичне минуле – цивілізаційне, геополітичне, конфесійне, економічне, соціальне, політичне, культурне. Таким чином, згадані вище регіональні відмінності цілком природні, давно відомі і очікувані в даному випадку.

Репрезентативність вибірки експертів стосовно державно-адміністративних, ділових і наукових кіл українського суспільства є підставою для такого припущення. Імовірно, виявлені особливості економічної ментальності

експертів властиві зазначеним вище соціальним колам і як атитюди-взірці транслюються (або нав'язуються, якщо завгодно) ними решті суспільства. Керівники в державному та приватному секторах економіки, державні службовці центрального та регіонального рівнів роблять це в процесі управління, науковці в галузі економіки (економічної соціології) – в процесі творення наукової інформації, викладачі вищих навчальних закладів – у процесі викладання, журналісти – в процесі масового інформування та інтерпретації подій. Результатом цієї трансляції (або нав'язування) може стати відтворення розглянутих ментальних особливостей населенням України загалом.

Більшість експертів вже констатує переважання у свідомості населення сучасної України “прозахідних точок зору” стосовно приватної власності, багатства та “великих грошей” (див. табл. 2).

Таблиця 2

Залежність думок експертів стосовно переважання протилежних уявлень про приватну власність, багатство і “великі гроші” у свідомості громадян сучасної України від регіонального чинника, %

Які із взаємно протилежних уявлень про різні сторони економічного життя превалюють у свідомості населення сучасної України? Отже, за уявленнями громадян...	Області			
	Всі, що потрапили у вибірку N=623	Львівська, Закарпатська, Чернівецька N=164	Донецька, Запорізька, Луганська N=169	Рівниня, % N=164 і N=169
Приватна власність: “соціальна легітимність/нелегітимність”				
приватна власність надихає людину на наполегливість, завзятість, розвиток: в ній більше добра, ніж зла	56,7	58,0	59,2	-1,2
приватна власність робить людину егоїстичною, надихає її лише на надбання речей та жаду до них: в ній більше зла, ніж добра	34,1	30,9	32,5	-1,6
Важко сказати	9,2	11,1	8,3	2,8
Примноження багатства: “соціальна легітимність/нелегітимність”				
люди можуть збагачуватись лише за рахунок зубожіння інших людей	28,5	19,0	29,5	-10,5
багатство може зростати в інтересах всіх людей та суспільства в цілому	65,3	73,0	65,1	7,9
Важко сказати	6,2	8,0	5,4	2,6
“Великі гроші”: “соціальна легітимність/нелегітимність”				
великі гроші забезпечують людині владу, незалежність і вільний продуктивний розвиток	57,8	51,8	63,3	-11,5
великі гроші спотворюють людську гідність, призводять людину до розбещеності й деградації	33,5	36,6	27,2	9,4
Важко сказати	8,7	11,6	9,5	2,1

Більшість експертів, що відповіли, вважає переважачим у свідомості громадян сучасної України уявлення про позитивні соціальні функції приватної власності (56,7%), багатства (65,3%), “великих грошей” (57,8%). Можна стверджувати, що ці об’єкти уваги сприймаються українськими громадянами як соціально легітимні. У двох випадках спостерігається також відчутна тенденція залежності експертних думок від регіонального чинника. На ці регіональні відмінності слід звернути увагу, зважаючи на таке. Експерти із різних регіонів у

ході опитування інтерпретували властивості свідомості населення України загалом крізь призму своїх власних вражень, життєвого досвіду, знань і переконань. Останні, у свою чергу, формувалися переважно при безпосередньому сприйнятті соціально-економічної життєдіяльності свого регіону, впливи його соціокультурної, політичної і ментальної специфіки. І навіть у разі, коли об'єктом діагнозу експертів є не їх регіон або вони самі, а українські громадяни і суспільство загалом, експертні думки можна вважати певною мірою відображеннями регіональної специфіки. Якщо виходити з цього припущення при інтерпретації різниць відсоткових показників відповідей експертів із західних та східних областей (див. табл. 2), то можна констатувати, що рівень соціальної легітимності багатства вище у західних і нижче у східних областях України. А рівень соціальної легітимності “великих грошей” навпаки – нижче у західних і вище у східних областях України. Слід врахувати своєрідну синонімічність понять “багатство” та “великі гроші”. Тому в даному випадку можна припустити наявність своєрідної регіональної амбівалентності позицій експертів і, можливо, уявлень громадян України, що діагностувалися ними. Характерно, що регіональні відмінності рівня соціальної легітимності приватної власності неістотні (див. різницю відсотків, табл. 2). Необхідно враховувати в сукупності особливості всіх трьох двомірних розподілів відповідей експертів (див. табл. 2). За цієї умови правомірно стверджувати, що за критерієм соціальної легітимності/нелегітимності приватної власності “відстань” між західним і східним регіонами України в рамках континууму “Схід”/”Захід” неістотна.

Експерти скромно оцінюють приватновласницькі домагання населення України (порівняно із згаданими вище показниками соціальної легітимності приватної власності). 60,9% експертів схильні вважати, що переважна більшість населення України хотіла б мати пристойну заробітну платню, а не засоби виробництва (землю, мале, середнє або велике підприємство) в особистій власності. Цю думку можна верифікувати порівнянням кількісних показників приватновласницьких домагань населення України і їх діагностики експертами (див. табл. 3).

Таблиця 3

Приватновласницькі домагання населення України та їх діагностика експертами, %

Шкала із сумісними альтернативами	Що з перерахованого...	
	... Ви хотіли б мати у власності?*	... хотіла б мати у власності переважна більшість населення України?***
	N=1800	N=623
Землю	29,3	14,2
Мале підприємство	28,6	18,3
Середнє або велике підприємство	9,6	7,4
Нічого з перерахованого	27,4	X
Нічого з перерахованого (окрім пристойної заробітної платні)	X	60,9
Важко сказати	17,3	7,1

* Опитування “Українське суспільство – 2004 (Думки, оцінки і умови життя населення України)”.

** Опитування “Економічна культура населення України (Думки й міркування експертів)” (2005 р.).

Коректність порівняння обох рядів одновимірних розподілів відносна, оскільки є більш ніж річна різниця в часі проведення обох опитувань та змістовна відмінність у формулюванні однієї з альтернатив використаної в обох випадках єдиної шкали. В опитуванні експертів альтернатива “Нічого з перерахованого” була доповнена уточненням “(окрім пристойної заробітної платні)” (див. табл. 3). В ході опитування населення альтернативу без доповнення уподобали 27,4% респондентів. А альтернативу із доповненням обрали 60,9% експертів, що відповіли. Проте показові інші відмінності відсотків. Якщо мати у власності землю хочуть 29,3% рядових респондентів, то підтверджує наявність цього домагання удвічі менша кількість експертів (14,2%). Бажають бути власниками малих підприємств 28,6% респондентів, а підтверджує це бажання більш ніж на третину менша кількість експертів (18,3%). Відчутна також різниця в кількості тих, кому було важко відповісти (на 10,1%). За критеріями репрезентативності вибірки, безпосередності вивчення об’єкта, рівня організації польової роботи та якості емпіричних даних більш пріоритетними є результати опитування населення. Згідно з останніми, сукупний відсотковий показник альтернатив, що є емпіричними референтами приватновласницьких домагань, становить 67,5% (див. табл. 3). Респонденти, що не мають приватновласницьких домагань та відчувають труднощі при відповіді, в сумі становлять менше половини – 44,7%. Таким чином, стан приватновласницьких домагань населення сучасної України в 2004 р. свідчить, швидше, про соціальну легітимність приватної власності. За критерієм соціальної легітимності/нелегітимності приватної власності економічна ментальність населення сучасної України, як і її державно-адміністративних, ділових і наукових соціальних кіл, – переважно “західна”.

Неоднозначними і суперечливими змістовно є думки експертів стосовно окремих ментальних ознак та цивілізаційних векторів тяжіння ментальності українців (див. табл. 4).

Таблиця 4

Залежність вибору експертами тверджень про ментальні властивості українців від регіонального чинника, %

Альтернативні твердження стосовно окремих ментальних властивостей українців	Області			
	Всі, що потрапили у вибірку N=623	Львівська, Закарпатська, Чернівецька N=164	Донецька, Запорізька, Луганська N=169	Різниця, % N=164 і N=169
Які з існуючих тверджень деяких вчених, політиків та бізнесменів більш відповідають реаліям?				
Свідомості пересічного українця більшою мірою притаманний ірраціоналізм	27,3	25,3	26,9	-1,6
Свідомості пересічного українця більшою мірою притаманний раціоналізм	57,7	55,6	63,5	-7,9
Важко сказати	15,0	19,1	9,6	9,5
А з цих існуючих тверджень які більшою мірою відповідають українським реаліям?				
Українцям притаманна розмитість і нереальність очікувань від життя; вони схильні до ідеалізму	34,6	37,0	35,1	1,9
Українцям притаманна зануреність у життя, а не в мріяння: відданість життю тут і тепер; вони схильні до реалізму	54,3	48,8	54,8	-6,0
Важко дати однозначну відповідь	11,1	14,2	10,1	4,1

Переважаючими є позиції експертів, що позиціонують рядового українця як раціоналіста (57,7%), українців – як реалістів (54,3%). По суті, в даному випадку більшість експертів засвідчує переважання “західних ментальних властивостей”. Вельми неочікуваним виявився характер залежності вибору експертами відповідних альтернативних тверджень від регіонального чинника. Показник вибору тверджень про більшу притаманність свідомості рядового українця раціоналізму (на 7,9%) і про схильність українців до реалізму (на 6,0%) вищий в експертів зі східних областей України (див. табл. 4). Ці експерти більше схильні позиціонувати ментальність українців за критеріями “раціоналізм/іраціоналізм” та “реалізм/ідеалізм” як “західну”, ніж експерти із західних областей. Такі регіональні відмінності дещо дисонують із загальноприйнятими у наукових та навколонукових сферах стереотипами. Згідно з останніми, на Заході України повинні виявлятися “західні” ментальні властивості, а на Сході – відповідно “східні”.

Більш відповідають традиційним уявленням про “західно-східний” дуалізм України регіональні відмінності ідентифікації експертами цивілізаційного вектора тяжіння української ментальності (див. табл. 5).

Таблиця 5

Залежність вибору експертами думок про цивілізаційні вектори тяжіння ментальності українців від регіонального чинника, %

На Вашу думку, українська ментальність (традиційна, усталена національна психологія)...	Області			
	Всі, що потрапили у вибірку N=623	Львівська, Закарпатська, Чернівецька N=164	Донецька, Запорізька, Луганська N=169	Різниця, % N=164 і N=169
більше тяжіє до західноєвропейської культури (до індивідуалізму, раціональності, установки на накопичення)	23,7	30,5	17,9	12,6
більше тяжіє до східноєвропейської культури (до колективізму, взаємопідтримки, установки на споживання)	25,1	16,5	35,7	-19,2
Являє собою напружене зіткнення обох зазначених культур	45,4	44,5	41,1	3,4
Важко сказати	5,8	8,5	5,4	3,1

Різниця на користь експертів із західних областей, що ідентифікують цей вектор як “західноєвропейський” (“західний”), становить 12,6%. Також є в наявності різниця величиною 19,2% на користь експертів із східних областей, що ідентифікують даний вектор як “східноєвропейський” (“східний”). Іншими словами, на відміну від розглянутого вище нетипового характеру залежності думок експертів від регіонального чинника (див. табл. 4 і її аналіз), в даному випадку характер залежності цілком тривіальний та очікуваний. Можна стверджувати, що тут у відмінностях позицій експертів виявилися відмінності домінуючих в їх регіонах соціокультурних, політико-ідеологічних та геополітичних впливів. Проте ці різнополюсні “західноєвропейський” та “східноєвропейський” ідентитети в жодному випадку не є домінуючими – ні серед експертів з окремо відібраних західних та східних областей, ні серед експертів зі всіх областей, що потрапили у вибірку (див. табл. 5). У всіх цих

трьох випадках домінує ідентифікація української ментальності як амбівалентної (як “напруженого зіткнення обох зазначених (західноєвропейської та східноєвропейської – В.Р.) культур”). Причому, цей ідентитет у кількісному вимірі майже рівний сумі відсоткових показників двох згаданих вище різнополюсних ідентитетів.

На користь припущення про “східно-західну” амбівалентність економічної ментальності населення України свідчать декілька зазначених вище тенденцій. Це і традиційна “східно-західна” регіональна поляризація позицій експертів (див. аналіз табл. 1). Це також нетипова “зворотна” поляризація їх позицій (див. аналіз табл. 4). Показником цієї амбівалентності є відносно відчутний (особливо серед експертів із західних областей) відсоток тих, кому було важко відповісти в рамках дихотомних шкал (див. табл. 1, 2, 4, 5).

Висновки

Висунуте в ході аналізу думок експертів припущення про економіко-ментальну амбівалентність населення України загалом не суперечить, а швидше, навіть підтверджує гіпотезу про серединну локалізацію економічної ментальності українців в рамках бінарної опозиції “Захід”/“Схід”. Хоча за показником соціальної легітимності/нелегітимності приватної власності економічну ментальність українських громадян на підставі узагальнення позицій експертів можна локалізувати у рамках цієї дихотомії ближче до її “західного”, а не “східного” полюсу. Разом з тим слід зазначити, що у структурі соціальної легітимності приватної власності можна виділити такі рівні: 1) легітимність соціального інституту приватної власності загалом; 2) легітимність конкретних її форм – власності на окремі чинники виробництва (землю, капітал – великі, середні і малі підприємства, робочу силу); 3) легітимність конкретних суб’єктів приватної власності (верств, груп, окремих осіб), процедур набуття та використання власності цими суб’єктами. У межах даної статті мова йшла насамперед про приватну власність загалом – тобто переважно як про соціальний інститут. Відтак є підстави вести мову, швидше, про соціальну значущість інституту приватної власності для більшості членів суспільства. Слід також мати на увазі принцип інформаційної повноти бази показників об’єкта та предмета дослідження, що його окреслив Ю. Саєнко [10, с. 71]. Згідно із цим принципом, зазначена інформаційна повнота досяжна за рахунок сукупного використання статистичних (звітних, об’єктивних), соціологічних (суб’єктивних) показників та експертних (фахово-суб’єктивних) оцінок (самооцінок) досліджуваного явища. В ході аналізу робилася спроба реалізації цього принципу за рахунок сукупного використання окремого соціологічного показника приватновласницьких домагань населення України. Однак у перспективі для більш ґрунтовної верифікації висунутої гіпотези щодо цивілізаційної локалізації економічної ментальності українських громадян доцільне залучення також статистичних об’єктивних показників інституціоналізації приватної власності в Україні.

У даній статті були розглянуті наявні експертні оцінки далеко не всіх аспектів економічної ментальності українців та стану соціальної легітимності приватної

власності в Україні. За межами аналізу залишилися оцінки експертами переважання взаємно протилежних точок зору про різні сторони економічного життя у свідомості населення сучасної України. Йдеться про такі сторони економічного життя, як соціальна нерівність та конкуренція, накопичення та споживання, колективізм та індивідуалізм та ін. Тому аналіз економіко-ментальних підвалів соціальної легітимності приватної власності на підставі використання зазначених емпіричних даних, а також спроби інтерпретації отриманих результатів та оцінки перспектив соціальної легітимності приватної власності будуть становити перспективи подальших розвідок у даному напрямі.

-
1. *Ходорковський М.* Кризис либерализма в России // *Ведомости*. – 2004. – 29 марта.
 2. *Березовский Б.* Либерализм. Часть II. Выход из кризиса на площадь // *Ведомости*. – 2004. – 28 апр.
 3. *Пінчук В.* Капітал // *Дзеркало тижня*. – 2005. – 17–23 груд.
 4. *Барановський О., Сіденко В.* Проблеми власності та легалізації капіталів і доходів в Україні / *Національна безпека і оборона*. – 2004. – №2. – С. 2–13.
 5. *Стус В., Константинова І.* Багатство не порок, або Як умовити суспільство полюбити олігархів? // *День*. – 2006. – 10 берез.
 6. Легітимність приватизації в Україні. Меморандум Інституту національної стратегії України. / <http://www.pravda.com.ua/news/2005/11/3/35224.htm>.
 7. *Резнік В.* Приватна власність крізь призму соціологічного інституціоналізму // *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. – 2005. – № 4. – С. 119–131.
 8. *Резнік В.* Методологічні засади соціологічного дослідження економіко-ментальних підвалів легітимності приватної власності // *Український соціум*. – 2006. – № 1. – С. 115–121.
 9. *Резнік В.* Приватна власність та економічна ментальність українців: “Захід” чи “Схід”? (Формулювання гіпотези соціологічного дослідження) // *Український соціум*. – 2005. – № 5–6. – С. 78–86.
 10. *Саєнко Ю.* Стан суспільства: проблема соціальних вимірів // *Соціальні та політичні науки у Співдружності незалежних держав: Доповіді робочої зустрічі*. Київ, 23–25 верес. 1998 р. – К., 1998. – С.115–123.